

FEJEZETEK A SZLÁV NYELVTUDOMÁNYBÓL,
IRODALOMBÓL ÉS KULTÚRÁBÓL

Szerkesztette
Dudás Mária,
Menyhárt Krisztina

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA
Budavári Bolgár Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK

Lebovics Viktória

Pátrovics Péter

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő: Lukács István

A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-162-8

TARTALOM

Előszó	7
CSÁSZARI ÉVA Élettörténetek és kétnyelvűség	9
DUDÁS ELŐD 18. századi bácskai bunyevác szövegek nyelvi elemzése	21
DUDÁS MÁRIA Öröm és bánat kifejezése a magyar és bolgár frazeológiában	34
FEDOSZOV OLEG Földrajzi nevek és a frazeológia	44
ISTVÁN ANNA Régi magyar képversek szlovák vonatkozásai	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN A szerb irodalomkritika kialakulása és sajátosságai a Habsburg Monarchia korában	65
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA Az alkotói folyamat önreflexiója Karel Čapek válogatott műveiben	78
KISS SZEMÁN RÓBERT Régiségek és hamisítások a 19. század eleji szláv kultúrákban	91
LUKÁCS ISTVÁN Mesenovella a századelőn – Ivan Cankar és Balázs Béla	105
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA A felsőszölnöki nyelvjárás szókincse	114

MANN JOLÁN	
„Repülünk Pannónia fölött”: Miroslav Krleža útirajzai	127
MENYHÁRT KRISZTINA	
Szűz Mária kultusza a bolgár és a magyar néphitben	138
PAVIČIĆ MLADEN	
Dominik Smole <i>Fekete napok és egy fehér nap</i> című regényéről ...	152
RÁGYANYSZKI GYÖRGY	
A biblikus cseh nyelvű liturgia mítosza a magyarországi szlovák evangélikus gyülekezetekben	164
URKOM ALEKSANDER	
Gazdasági terminológia a magyar-szerb lexikográfiában	175
VIG ISTVÁN	
Újszemponatok a horvát partikula meghatározásához	183
ZSILÁK MÁRIA	
A Várnai csata (1444) utóélete írott forrásokban és a szóbeliségben	194

AZ ALKOTÓI FOLYAMAT ÖNREFLEXIÓJA KAREL ČAPEK VÁLOGATOTT MŰVEIBEN¹

AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI

Abstract: Karel Čapek is known not only as a writer, but also as a literary critic and theoretician of literature. He was always attracted by questions connected with the essence of literature, with the goal of literary work, with the process of its origin, with issues of form. Čapek directly reflected his own literary work and interpreted it in the essays collected in "Notes on Creation". There are also a number of Čapek's fictional works, including the short story "Poet" from the collection "Stories from One Pocket", and the second part of Čapek's noetic trilogy called "Meteor", probably the most elaborate performance of his *ars poetica* that can be described as a comprehensive study of the creative process. The aim of this study is an analysis of several Čapek's texts to present what it means for him to create, what it means to be a writer, what the artistic process itself means and what positive and negative effects can have a creativity on an artist.

Keywords: imaginery, noetics, Karel Čapek, Czech literature

Karel Čapeket nemcsak íróként, hanem az irodalom és a képzőművészet kritikusaként és teoretikusaként is mindig vonzották azok a kérdések, amelyek az irodalom lényegéhez, létrejöttének a folyamatához, a forma problematikájához, a szépirodalmi és zsurnalisztikai műfajokhoz kötődtek. Elég a „Mi hogyan készül” című esszéjének utalunk, amelyben Čapek a film, a lapok és a színdarabok születésének egyes szakaszaival foglalkozik, vagy a „Marszüasz, avagy az irodalom margójára” című írására, melyben a perifériára szorult, visszautasított művészet áll a figyelem középpontjában. Ha meg akarjuk ismerni Čapeknek a művészi alkotómunkával kapcsolatos nézeteit, akkor a más művészek munkáinak szentelt kritikák sem elhanyagolhatóak: bennük Čapek azt juttatta kifejezésre, miként fogja fel a művészi alkotómunka értelmét.

---

¹ Az előadásom szövegében átdolgoztam és kiegészítettem két régebbi tanulmányomat: „My, výrobci fantazií...” Sebereflexe tvůrčího procesu v románu „Pověroň” od Karla Čapka. *Přednášky a besedy ze XLVI. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 64–72. a „Vidět a vnímat více. Otázka identity umělce v noetické trilogii, „Povídkách z jedné kapsy”, „Povídkách z druhé kapsy” a v románu „Život a dílo skladatele Foltýna”. *Zrcadlení. Literárněvědné sondy do tvorby Karla Čapka*. Nitra: UKF, 2012, s. 95–106.

Čapek saját alkotói munkásságára is közvetlenül reflektált, s értelmezte is azt; ezek a szövegek nem kerültek be az „Észrevételek az alkotásról” című kötetbe. Az ember képzelő- és alkotóerejének működésével kapcsolatos eszmefuttatások Čapek szépirodalmi műveinek egész sorában is megtalálhatók, közéjük tartozik például a „Költő” című elbeszélés a „Történetek az egyik zsebből” című kötetből vagy Čapek noétikus trilógiájának központi része, a „Meteor” című regény. Az utóbbi talán a legkidolgozottabb kifejtése mindannak, amit az író az *ars poetica*-ról gondolt: mondhatni, hogy az alkotási folyamat komplex vizsgálatát foglalja magába. Čapek ebben a szövegben egy konkrét példán mutatta be, „hogyan készül a regény”. Jelen előadás témája nem más, mint hogy Čapek három említett szövegének elemzése alapján bemutassam, mit jelent számára az alkotás, mit jelent írónak lenni, mit jelent maga a művészi folyamat, és milyen pozitív és negatív befolyást gyakorolhat a művészre az alkotómunka.

1. Más dimenziókban látni (a „Költő” és a „Kék krizantém”)

A „Költő” című, 1928-ból származó elbeszélés a „Történetek az egyik zsebből” című kötet legismertebb darabjai közé tartozik. A címszereplő poéta, Jaroslav Nerad egy autóbaleset tanújaként a tragikus esemény hatására írt egy verset, melybe az asszociatív képek és a metaforák révén a gyalogos halálát okozó gépkocsi rendszámát is belefoglalta. Az igazság kiderítésének hagyományos módszerei csődöt mondtak. Jellemző, hogy egy másik tanú, a gépészmérnöknek készülő diák, az egzakt tudományok képviselője sem az autót, sem a tettest nem tudja azonosítani, miközben pontosan tudja, hogy az autóba milyen motor volt beépítve. A költőt, Jaroslav Neradot az elbeszélés a humor eszközeivel mutatja be: esetlen, nem túlságosan ügyes ember benyomását kelti, de épp ő rendelkezik a belső, komplex látás ritka adományával, amely elvisz az igazsághoz. Másképp érzékeli a világot, mint a többiek, és épp ennek köszönhetően képes belső tekintetével odáig elhatolni, ahova a többiek nem.

Kétféle valóság ütközik itt össze: az e világi, prózai világ, melyben a költő él, szembetalálkozik az ő belső világával, ahol az intuíció, az imagináció, a harmónia és a szépség iránti vágy uralkodik. A költő egyfajta értetlensége és bizonyos korlátai da-

cára is másképp lát, többet és élesebben érzékel, mint a többiek. Létezik valamiféle belső erő, amely az értelem beavatkozása nélkül irányítja a szavait és gondolatait. Čapek szerint nemcsak a dedukció módszereinek segítségével, nemcsak az értelem révén lehetséges a megismerés, hanem az érzés és a belső látás által is. A ráébredés, valamiféle kinyilatkoztatás pillanatai a meghatározóak, amelyek segítenek a világ bonyolultságának megértésében. A rendőrségi fogalmazó kérésére maga a szerző elemzi a költeményt, amely ezt követően a szóban forgó esemény legpontosabb, legadekvátabb leírásává válik, a valóság pontos és lényegre törő lejegyzésévé. A hirtelen ráébredés hasonló motívumai Čapek korábbi elbeszéléseiben is felbukkannak, például az „Elveszett út” címűben a „Kálvária” címet viselő kötetben: itt a főszereplő egyszeriben megérti élete értelmét, akkor, amikor utat vesz, elveszíti a bizonyosságot – és akkor nyílnak meg előtte teljesen új távlatok, új lehetőségek.

Čapek a „Költő” című elbeszélésében a megismerés különböző módszereinek és az igazság feltárásához vezető különböző utaknak az egyenértékűségére mutatott rá. Sokszor pont az értelem teszi lehetetlenné a cél elérését, azok viszont, akiket nem korlátoznak az értelem parancsai, képesek arra, hogy olyasmire bukkanjanak, ami mások számára elérhetetlen.

Az intuíció, a hangulatok és a belső rezdülések világát – amely a halandók többsége számára elérhetetlen – Čapek a „Kék krizantém” című elbeszélésben is megjelenítette és felmagasztalta. A virágok közt ritkaságnak számító kék krizantémra egyedül egy mentálisan visszamaradt leányka, Klára talált rá, mert csak ő nem tudott olvasni, és nem tartotta magát a „Tiltott út” feliratú táblához. Bement a tiltott helyre, mert írástudatlan volt. A kék krizantém itt azt jelképezi, ami a legbecsesebb, és amihez általában nem az értelem útján jutunk el. A történet hőseinek egyike nem titkolt féltékenységgel és filozofikusan jegyzi meg: lehet, hogy ott növekszik a tudás fája vagy az arany páfrány, mi azonban nem találhatjuk meg a hozzájuk vezető utat, mert saját törvényeink korlátoznak bennünket (ČAPEK 1961: 15).

Hogyha az alkotó ezekből az „alapvető forrásokból” akar meríteni, vissza kell térnie az eredeti, gyermeki, naiv állapotba, olyannak kell lennie, mint a bibliai madaraknak és liliomoknak:

„Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem takarnak, és mennyei Atyátok eltartja őket. (...) Figyeljétek meg a mezei liliomokat, hogyan növekednek: nem fáradoznak, és nem fonnak, de mondom nektek, hogy Salamon teljes dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek közül akár csak egy is” (Mt 6, 24–34).

A világban, ahol a dedukció, az analitikus gondolkodás és az emberi intellektus iránti túlzott bizalom dominál, csak a költő és a lelki betegségben szenvedő ember látja a világ egy másik dimenzióját – azt, amely a többiek számára hozzáférhetetlen. A főszerepet itt a zabolátlan képzelet játssza, mellette pedig az alázat, amely adományokká változtatja a költő képességeit, nem pedig olyasmikké, amik egyszer s mindenkorra és végérvényesen adottak számunkra. Az érzések, az illékony hangulatok, a bizonytalan szubjektív benyomások Čapeknél az egzakt, bár földhözragadt bűnügyi bonyodalom kibogozásához vezetnek.

2. Az imagináció mint az alkotás motorja

Az ismeretlen ember, a „Meteor“-ban szereplő, kórházi halálos ágyán öntudatlanul fekvő pilóta történetét három elbeszélő közvetítésével ismerjük meg: a látnok, az irgalmas nővér és a költő révén. Előadásom témájának szemszögéből fontos, amire Wolfgang F. Schwarz is felhívja a figyelmet, hogy az elbeszélői előadómódokat mindhárom rekonstrukció esetében imagináriusaknak lehet nevezni: a látnok víziójáról, elmesélt álmokról és költői imaginációról van szó (SCHWARZ 1998: 153). A szerző a költő munkamódszerét írja le legaprólékosabban. Az ő tanúságtétele a többi elbeszélőéhez képest hosszabb, és most pont az általa elmondottakra összpontosítom a figyelmemet.

A nem mindennapi elbeszélői perspektívában olyan szöveg jön létre, amely egy érdekes újítói princípiumon, a regénybe beépített elbeszélésen alapul, melyben a költő mint szerző lép-ten-nyomon figyelmezteti az olvasót, hogy csak fiktív történetről van szó. A történet szinte az olvasó szeme láttára születik meg: az olvasó ennek alapján feltételezheti, hogy a fölérendelt szöveg is ily módon szerveződik – az egész regény, melynek „varratait” a szerző (Čapek) sokkal jobban elrejtette az olvasó szeme elől, mint a regényt alkotó „elbeszélések” szerzői.

Így válik a Čapek trilógia fő motívumainak egyikévé az emberi megismerést firtató kérdés, továbbá az emberi kreativitás ismeretlen mélységeinek a szondázása és az irodalmi vagy általánosabb értelemben a műalkotás folyamatának figyelemmel kísérése. Tágabb kontextusban tehát a regény arról szól, hogy az ember milyen utakon haladva „hódítja meg” a valóságot, milyen módszerek révén ismeri meg, milyen kölcsönhatásra kerül sor a megismert valóság és a valóságot megismerő szubjektum között, és miben rejlik a művészi látásmód egyedülállóságának, eredetiségének és megismételhetetlenségnek a titka. Ez a valóság naturalista és pozitivistá felfogásának kritikája, és Čapek, ahogy Thomas Ort írja, a valóság összetettebb megismerésének lehetőségét vizsgálja (ORT 2016: 168–169).

A Čapek regényében felbukkanó költő szerint a műalkotás születésénél kétféle ösztönzés van jelen. Az egyiket a költő bensőjéből, a tapasztalataiból és a nehezen megragadható belső rezdülésekből eredő impulzusok jelentik. A másikat azok az impulzusok, amelyek a külvilágból jutnak el a költőhöz. Az „üzemanyag”, az imagináció segítségével a kétféle impulzus összekapcsolódik, a két szikra ugyanoda pattan, s ezáltal kialakul a műalkotás előfeltétele. Ösztönző erejű lehet akár egy szó is, egy, a kontextusból kiragadott mondat, egy gesztus vagy emlék, amely az emberi képzelet termékeny talajára hull, s az emberben magában található „tápanyagoknak” köszönhetően fejlődésnek indul, formát ölt. Ezek az egymáshoz kapcsolódó ösztönzők indítják el az egész alkotói folyamatot, eggyé válnak és függetleníti magukat mind az alkotótól, mind a külvilágtól. Önálló életet kezdenek élni (ČAPEK 1956: 149).

Az alkotás folyamán alapvető szerep jut a véletlennek. Semmit sem lehet kiszámítani, semmit sem lehet előre megtervezni. „Higgyék el nekem, hogy a regényírás inkább a vadászatra emlékeztető tevékenység, nem pedig, mondjuk, egy székesegyház építésére előre megalkotott tervek szerint hasonlít” (ČAPEK 1956: 223). Az Őszövetség gondolatvilága visszhangzik itt: „Azt is láttam a nap alatt, hogy nem a gyorsak győznek a futásban, nem a hősök a harcban, nem a bölcseknek jut a kenyér, nem az értelmeseknek a gazdagság és nem a tudósoknak a jóindulat, mert mindezek az időtől és a körülményektől függnek” (Prédikátor könyve 9, 11).

A műalkotás nem a semmiből jelenik meg az alkotó előtt: kapcsolatban kell állnia a valósággal, abban kell gyökereznie. Az alap mindig valami konkrét, ami nem egyoldalú, lapos, hanem egy önmagában nagy potenciált rejtő, megvalósulatlan lehetőség: „Ádám, Ádám! A kő nem csak kő; fegyver is, határkő, a ház fala, buktató, jövőbeni szobor – minden, amivé csak teszed. A tigris nemcsak tigris; a tigriskölyök, apa, bunda, erdei isten vagy őserdei kaland. Ádám, sehol és semmiben nem teremtettem valamiféle jelentéktelenségeket; minden sokoldalú és ígéretes, csupa lehetőség és kibúvó. Ádám, a te szemed a bűnös; a tigrisemet puszta állattá változtattad, anyagomat materializmussá, a valóságot puszta realizmussá – szegény Ádám!” (ČAPEK 1969: 79).² De mindig az alkotó az a személy, aki a jelentéktelen anyagban meglátja a potenciált és a lehetőségeket.

3. Az alkotó gyötrelme – az alkotó mint membrán

Az érzékeny emberi lénynek, aki tanácstalanul kóborol az egymással ellentétes impulzusok millióiból összeálló világban, nagy árat kell fizetnie. A költő, tehát az alkotó úgy tűnik fel előttünk, mint egy rendkívül érzékeny membrán, amely sehova se tud elbújni a hangok, illatok, érzések csődülete elől, amely szünet nélkül körülveszi és támadja őt. Szembe kell szállnia a világ által kibocsátott különböző jelek sokhangúságával. Feszült és kimondhatatlanul törékeny érzékei a leghalkabb suttogást is észlelik, megérik a szellő legfinomabb rezdüléseit, amelyekből majd kiáltozás lesz és vihar. A költőt pont ez különbözteti meg a többi halandótól.

A költő olyan, mint a tükör, amelynek akarva-akaratlanul, és néha saját akarata ellenére a valóságot kell tükröznie: reagálnia kell minden impulzusra, nincs lehetősége arra, hogy elmeneküljön az ösztönzések áradata elől. Érzi a kényszert: reagálnia kell a világra. A valóság egésze, minden része a költő valamenynyire, élessé lett érzékére kiabál, támad. Az így felfogott világot sajátos csapdának nevezhetjük, amelyben a költő finomsága, érzékenysége és fogékonysága átokká válik. A világ egymásnak ellentmondó jeleket bocsát ki, amelyek elől a költő nem tud kitérni, amelyek egy pillanatig sem hagyják nyugton, és bevonják

² A Čapek idézetek fordítója Kovács G. László.

őt a maguk történéseibe. A költő keserűen vall szomorúságáról: „Ha egyszer béke volna ettől a szörnyű személyes részvételtől.” (ČAPEK 1956: 151). A valóság minden megnyilvánulása, a világ minden mikrorészecskéje lényegessé és a költő egyéni sorsának alkotóelemévé válik. Az alkotó semmi iránt sem maradhat közömbös, semmihez nem viszonyulhat elfogulatlanul, mert minden útján a kényszerű részvétel átka kíséri. Önmagától kérdezi: „Mondják, miért kell minden emberi fájdalmat végigszenvednem?” (ČAPEK 1956: 151). A sors adománya, avagy átka számára a túltengő, már-már beteges empátia, amelytől egy pillanatra sem szabadulhat.

Ezeknek a rendkívüli képességeknek köszönhetően a költő messzemenően érzékeli tudja mind a szépet, mind a rútat, sőt a világ borzalmasságát is. Az utóbbit sok dimenzióban látja, nevetségességét és fenségességét is érzékeli, és épp ezt képes azok felé közvetíteni, akik híján vannak egy ilyen adománynak. Az alkotónak nem vigasztalnia és „simogatnia” kell, hanem a jelenségek igaz lényegét felmutatnia, a bennük rejlő tragikumot és gúnyt (ČAPEK 1956: 221). A költő szerint minden alkotás célja az, hogy provokáljon, ami katarzist hoz, végül pedig megkönnyebbülést a szenvedésben. Az alkotónak fel kell ráznia „az olvasó elkérgesedett lelkét” (ČAPEK 1956: 222), le kell őt rántania kényelmes életének jól bejárattott sínjeiről. Čapek ezzel közel került Franz Kafka találó megállapításához: „A könyv kell hogy legyen az a fejsze, amely feltöri a bennünk lévő befagyott tengert.” A világ szépségének és rútságának kimondása segít elviselni az emberi sors elviselhetetlenségét, amit a költő, a „Meteor” hőse nyíltan meg is fogalmaz: „Végül talán kiderül, hogy én is enyhítem a szenvedést azzal, hogy kimondom, mennyire fáj” (ČAPEK 1956: 221).

Aki ily módon fejest ugrik önmaga elkárkozásába saját művében, mellékhatásként megszabadul önnön identitása terhétől. Az új identitások keletkezésének folyamán az alkotó eltávolodik saját „énjétől”. Végre meg tud szabadulni az őt akarva-akaratlanul korlátozó saját tapasztalatainak borzalmas terhétől (ČAPEK 1956: 224). A kalandregények egyik kedvelt trükkjének példája révén, amelyet Čapek a „Meteor”-ban is kiaknázott, a költő szemlélteti, hogyan lehet testet öltetni valaki másban, ami kisza-

baduláshoz vezet – az ember eltávolodik saját életétől, az élmény pedig intenzívebbé válik: „Az emlékezet elvesztése tulajdonképpen olyasmi kell hogy legyen, mint mindennek az újakezdése, s ha már nem vagyok az, aki voltam, akkor ez olyan, barátom, mint a kiszabadulás.” (ČAPEK 1956: 239).

Az érzékek élesebbekké válnak, az alkotó új identitások birtokába jut, amelyek leple alatt új utakat tehet meg, meghódíthatja az ismeretlen és felfedezetlen világokat, és nem hajtja más, mint saját vágya a megismerés iránt. Semmitől sem korlátozott alkotói szelleme mintha új, fiatal és erős testbe költözne, amely ellenáll az unalom és a hétköznapiság betegségeinek, és általa oda teleportálhatja magát, ahova akarja. A saját emlékezettől, a saját tapasztalatok korlátot jelentő pánccéljától való megszabadulás az identitás kibővítéséhez vezethet, és közelebb lehet kerülni a többiekhez.

Szélsőséges esetekben bekövetkezik a maradéktalanul összeolvadás a költői képzelet által teremtett alakokkal és világgal. Az alkotó összenő a művével, saját maga válik a mű szövetévé. A költő tapasztalataiból fakadó személyes impulzusok nélküli világnak nincs esélye arra, hogy élővé és igazzá váljon.

„Ó, ember, olyan furcsa ez: nem egészen biztos, hogy ezt az életet csak kitalálták, és ahogy elnézem, azt mondanám, hogy az én életem volt. Ez vagyok én. Én vagyok az a tenger s az a férfi is, és a szám sötét árnyékából kilehelt csók is az enyém; az a férfi Hoe világítótornya alatt üldögélt, mert én ültem Hoe világítótornya alatt [...]. Ez mind én vagyok, nem találtam ki semmit, csak kimondom, mi vagyok és mi lakozik bennem. [...] Hogy tudja: ez vagyok én: én vagyok az az ember, aki nem repült el a célig.” (ČAPEK 1956: 230).

Čapek noétikus trilógiájának utolsó részében, az „Egyszerű élet” című regényben is felbukkan a költő alakja, mégpedig a névtelen, egyszerű ember megvalósulatlan életeinek epizód-szereplőjeként. A vasúti hivatalnok prágai diákságának éveiben verseket írt. Most, sok év elteltével a költő elnyomott személyisége visszatér. A költői mivolt ismét és elsődlegesen a képzelőerővel kapcsolódik össze, melynek révén láthatók és érzékelhetők azok a dolgok, amelyek teljesen idegennek és személytelennek tűnnek. A belső látásnak köszönhetően megpillantható, amit

a költő valójában sosem látott, és az is kiaknázzható, ami nem a személyes élményekből fakad, ami lehetővé teszi, hogy az ember kilépjen egyéni és gátló tapasztalatainak köréből.

„Amikor a kókuszpálmákban zörögnek a dobok – abból nem lehet rájönni semmire, az ember csak a fejét csóválhatja, – nagy ég, ember, honnan vetted azokat a pálmafákat, s egyáltalán: mi közöd volt a kókuszpálmákhoz? De ki tudja, lehet, hogy pont ebben van a költészet, hogy az embernek egyszeriben köze van a kókuszpálmákhoz vagy, mondjuk, Mab királynőhöz. (...) Nem az a fontos, hogy azok a versek jók voltak-e vagy rosszak, hanem az, hogy tudjuk, mi volt bennük, mert azok a dolgok én magam voltam.” (ČAPEK 1956: 339).

A költészet új utakat nyit, feltáratlan tartományokba hatol be, képes arra, hogy az embert egy másik valóságba vigye át, és megszabadítsa az őt körülvevő valóságtól. Neki köszönhetően lehetséges az átmenet az ismeretlen dimenziókba. A történet főszereplőjének, a karrierista kispolgárnak Čapek olyan szavakat ad a szájába, amelyek természetes, de az isteni jól látható jegeit mutató jelenségként ünneplik a költészetet:

„Hogy is lehetne csinálni! A költészetet nem csinálják, a költészet egyszerűen van, olyan egyszerűen és magától értetődően, mint ahogy éjszaka van, vagy ahogy nappal van. Nincs itt semmiféle ihlet, ez csak afféle kiterjesztett létezés. A dolgok egyszerűen vannak. Ami csak eszedbe jut, van, például a kókuszpálmák vagy a szárnyaló angyal, és te, te csak nevet adsz annak, ami van, mint Ádám a paradicsomban” (ČAPEK 1956: 400).

A költészet ismét úgy tűnik fel, mint becses és illékony ajándék, amely lehetővé teszi a dolgok megnevezését, tehát az alkotást. Ahogy Jiří Opelík hangsúlyozta, Čapek szerint a költészet a látás és elnevezés művészete (OPELÍK 2016: 70). A képzelőerő utakat nyit azokba az új világokba, amelyek magában a költőben rejlenek. Épp a kókuszpálmák a más, lehetséges világok jelképei: egzotikusak, távoliak, mégis olyan közeliak, mintha csak karnyújtásra lennének. A világ mély megismerése épp a gazdag belső életnek köszönhető, amely utakat nyit a valóság feltáráshoz és a világ sokoldalúságának érzékeléséhez.

4. A megismerés vágya mint az alkotó legfőbb motivációja

Annak, hogy valaki művészi alkotómunkának és bármiféle más alkotótevékenységnek szenteli magát, a megismerés iránti vágy a fő oka, amely a mű születésének minden szakaszát végigkíséri. Nem elég látni és észlelni a valóságot: aktívan kell viszonyulni hozzá, arra törekedve, hogy többet lássunk. „Nekem nem elég, amit látok, többet akarok tudni.” (ČAPEK 1956: 150). A megismerés útjai azonban tekervényesek, az igazság kiderítéséhez paradox módon fikciókon és illúziókon át vezet az út: „Az én mesterségem az, hogy képzelegjek, játsszak, színleljek.” (ČAPEK 1956: 150). A cél azonban mindig az igazság megismerése. S pont ebben rejlik az alkotás paradoxona. A valóság illúziójának megteremtése ennek a valóságnak a megismeréséhez és lényegének a feltárásához vezet. Az alkotó meghasonlik: az igazság és az igazság illúziója, a valóság és a fikció közé szorul, és hogy a költő által megalkotott fikció igaznak hasson, saját magának kell ebben az illúzióban hinnie. Čapek szemléletes példát mondhat el a költővel, amely leleplezi minden alkotó tevékenység paradoxonát: „Képzeld el egy varázslót, aki tudja, hogyan kell nyulakat előhúzni a kalapból, ugyanakkor pedig hiszi, hogy valóban becsületesen varázsolja elő őket egy becsületes kalapból. Micsoda bolondság!” (ČAPEK 1956: 150).

Az igazság megismerése ebben a felfogásban elválaszthatatlan az igazsághoz hasonlatos fikció megalkotásától. Az igazság és a fikció ugyanazon érme két oldalát alkotja: elválaszthatatlank egymástól, az igazsághoz az illúzió közvetítésével is el lehet jutni: „Íme, a fantaszták rögeszméje: fantomok vargabetűivel üldözni a valóságot. Ha azt hiszi, hogy elég illúziókat gyártani, akkor téved, a mi mániánk rémségesebb: magával a valósággal próbálkozunk.” (ČAPEK 1956: 218).

Az alkotás Čapek felfogásában végtelenül bonyolult komplexum: nehéz, kimerítő munka, ugyanakkor azonban a tökéletes könnyűség és boldogság pillanatait is jelenti – olyan momentum, melyben a fikció keveredik a valósággal, az önkínzás a felszabadulás érzésével, a kényszerűség a spontaneitással. A történetet elbeszélő író önmagából meríti, amit elbeszél, ugyanakkor önmagát gazdagítja a környező világból fakadó impulzusokkal: ezeket az impulzusokat magába szívja, felnagyobbítja, felerősíti

és a katalizátorukká válik. A költő magát és a hozzá hasonló embereket „ábrándok gyártóinak“ nevezi, mert az alkotás folyamatában épp az imagináció játszik meghatározó szerepet, új élményekkel szolgál és gazdagítja az alkotót.

„Megpróbálom szemléltetni maguknak, hogy ha a fantázia vezet bennünket, akkor valamiféle végtelenségnek a küszöbét lépjük át, a tapasztalataink által nem korlátozott világ küszöbét, amely tágasabb, mint a tudásunk, és összehasonlíthatatlanul többet foglal magába, mint amiről tudomásunk van“ (ČAPEK 1956: 224).

Az írás az út a másik emberhez, és ahogy Ivan Noble írja, az ember nem beszélhet önmagáról, saját identitásáról anélkül, hogy a világról és a másik emberről beszélne (NOBLE 2006: 26).

Az írás az író számára ugyanolyan természetes, mint a lélegzés és az alvás, s nem korlátozódik csak arra az időre, amikor épp mondatokat ír a papírra. Sosem marad abba. Az író szünet nélkül ír, érzéseket, impulzusokat, ihletforrásokat gyűjt egybe. Az alkotás folyamata végtelen. A költő ellenpólusok között találja magát: éppúgy meg van győződve saját zsenialitásáról, mint önnön hiábavalóságáról; mindennap meg kell birkóznia a világ hiábavalóságából fakadó borzalommal, miközben lenyűgözi a világ szépsége; szembesülnie kell az alkotás lenyűgöző varázsával, s ugyanakkor rendeznie is kell a hozzá való viszonyát. A látás és az érzékelés képességéért a költőnek mindennap nagy árat kell fizetnie, de e képességeknek köszönhetően megismerheti a korlátlan szabadság szépségét.

Végül egy komoly kérdés merül fel: a „Meteor“ című regény elbeszélőjét miért mondja a szerző következetesen költőnek, miközben az általa írt „vers“ teljes mértékben prózai szöveget jelent, elméleti fejtegetései is mindenekelőtt a prózához kapcsolódnak? Úgy tűnik, ez a megnevezés minden alkotót megillet, minden alkotó lényt, aki a valóság felszíne alá akar hatolni. A „költő“ annyit tesz: „szerző“, „író“, „művész“, „alkotó“, és nem csupán azt az embert jelenti, aki verseket ír.

A művészi alkotómunka önreflexiója szempontjából Čapek regénye annak köszönhetően is rendkívüli, hogy fellelhetők benne a posztmodern mű esetében tipikusnak mondható metafiktív eljárások: olyan részek találhatók benne, amelyek az

egész történet fiktív voltára hívják fel a figyelmet, megmutatják a történet szövetének „varratait“, és szándékosan lerombolják az olvasó azon elképzelését, hogy „valóságos“ történetről van szó; ezen túl pedig a regény a regényírásról szól. Az író játszik az olvasóval, aki azt szeretné tudni, hogy a Meteor történetének melyik változata igaz.

Čapek megelőzte a korát, s akárcsak egy másik regényében, a „Harc a szalamandrakkal“ címűben, itt is kísérletezik a formával, és ily módon a legmodernebb elbeszélői technikákhoz jut közel. Nem nevezhetjük őt par excellence posztmodern írónak, mivel alkotásai tartalmi szempontból erősen a modernizmusban gyökereznek, nem pedig a posztmodernizmusban, de a művében megjelenő szemléleti és értékbeli pluralizmus valamiképpen már megelőlegezi a posztmodernizmust (JANASZEK-IVANIČ-KOVÁ 1988: 51). A „Meteor“-ban érvényre juttatott elbeszélői önreflexiók is a posztmodern szöveg legjellemzőbb jegyei közé tartoznak: a történet elmondása összeolvad annak elmondásával, miként mesélik el a történetet.

Az alkotói folyamat mechanizmusára vonatkozó önreflexív részek a „Meteor“ természetes alkotóelemét jelentik, nem nehezítik meg az olvasást, és a számos posztmodern műben felbukkanó metafiktív eljárásoktól eltérően nem hatnak öncélúnak. Nem tekinthetők a különösséget szolgáló pusztá prózaírói kísérletnek sem. A fikció és a valóság viszonyát firtató elmélkedések Čapek munkásságának megkerülhetetlen alkotóelemeit jelentik, s nem korlátozódnak kizárólag az irodalomra. A noétikus trilógia bölcséleti mozaikjának kiegészítő elemeiként tűnnek fel, jelentős mértékben hozzájárulnak az embernek, mint alkotó lénynek a megismeréséhez, aki épp és mindenekelőtt az alkotás révén váltja valóra azt, ami emberré teszi.

Čapek az általam elemzett irodalmi alkotásba művészi hitvallását is belefoglalta. Az emberi kreativitást az író a legfőbb adománynak tekinti, az alkotás pedig inkább emlékeztet spon-tán vadászatra, mint átgondolt tervre. Az az ember, aki valamilyen művészi tehetséggel bír, sebezhetőbb, ugyanakkor erősebb is – a művészet pedig ki tudja szabadítani az egyéni tapasztalatok korlátai közül.

Fordítás Kovács G. László

BIBLIOGRÁFIA

- ČAPEK Karel, 1956: *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*. Praha, Československý spisovatel.
- –, 1959: *Poznámky o tvorbě*. Praha: Československý spisovatel.
- –, 1961: *Povídky z jedné kapsy. Povídky z druhé kapsy*. Praha: Československý spisovatel.
- –, 1969: *V zájetí slov*. Praha: Svoboda.
- JANASZEK-IVANIČKOVÁ Halina, 1988: Karel Čapek a postmodernismus. *Slavica Pragensia XXXIII. Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 4-5/47–52.
- NOBLE Ivana, 2006: Člověk a svět jako mnohohlas. Exkurs do filozofické prózy Karla Čapka. *Teologie a společnost* 4/23–26.
- OPELÍK Jiří, 2016: Byl Karel Čapek básník? *Uklizený stůl aneb moje druhá knížka o Karlu Čapkovi a opět s jedním přívazkem o Josefovi*. Praha: Torst, 53–75.
- ORT Thomas, 2016: *Umění a život v modernistické Praze. Karel Čapek a jeho generace, 1911–1938*. Praha: Argo.
- SCHWARZ Wolfgang F., 1998: (De)konstrukce vzpomínky a biografie: Prvky cyklizace v 'noetické trilogii' Karla Čapka. *Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze*, 1. díl, Praha, 151–163.